Jazyk a společnost

přednáška 2

Obecná sociologie I:

Jedinec a společnost

Marek Skovajsa
Katedra sociologie FF UK

Jazyk a sociologie

Jazykový obrat / linguistic turn

(20. - 60. léta 20. stol., následky později)

Posun perspektivy ve vědách o člověku k přesvědčení, že jazyk utváří (konstituuje, konstruuje) společenskou realitu.

Zdroje:

F. de Saussure, strukturalismus, poststrukturalismus

logický pozitivismus, L. Wittgenstein, analytická filosofie

Otázka vztahu jazyka a reality
Jsou slova označení (nálepky) pro věci, které existují nezávisle na jazyce? Nebo jsou slova tím, co tyto věci vytváří? Existují věci bez jazyka?

Reprezentace
Slouží jazyk k reprezentaci reality? Nebo tuto realitu sám vytváří?

reprezentacionalismus: jazyk reprezentuje, zobrazuje nezávislou realitu
x **anti-reprezentacionalismus**

Vztah jazyka a myšlení
Jazyk myšlení vyjadřuje, nebo utváří?

Sociologické otázky:

Je jazyk jen nástrojem pro zobrazení sociální reality?

Nebo jazyk sociální realitu vytváří / konstruuje?

Jakou roli jazyk hraje v sociálním jednání? → **performativita**

Je sociologické poznání závislé na jazyce?

Metafora: *A je B.* *Společnost je síť.*
Společnost je pole.

Metafory:

1) *rétorické nástroje (Aristotelés),*
2) *jazykové nástroje pro tvorbu nových významů (interakční pojetí),*
3) *základní mechanismy myšlení (kognitivistické pojetí).*

Ludwig Wittgenstein (1889-1951)
Myšlenky významné pro sociologii:

Představa **soukromého jazyka** je nesmyslná.
Zapisování znaku P pro určitý pocit do deníku (Filosofická zkoumání 258) – nelze ověřit, že vždy jde o stejný pocit; podobně soukromý slovník, soukromý jízdní řád atd.

„Jako kdyby člověk koupil několik exemplářů dnešních ranních novin, aby se ujistil, že noviny píšou pravdu.“ (*FZ* 265)

Význam slova spočívá v jeho **užití.**
„Význam nějakého slova je způsob jeho použití v řeči.“ (FZ 43) → *antimentalismus (ne však behaviorismus)*

Slova a věty získávají význam v **jazykových hrách**.
jazyková hra: užití slova, pojmu, věty v konkrétní situaci.
JH = od zcela jednoduchých her až po celé oblasti jazyka
Příklady: rozkazovat někomu, popisovat nějaký předmět, vymýšlet nebo číst příběh, dělat vtipy, zpívat kolovou píseň, překládat, pojmenovávat věci, křičet „Au!“ (FZ 23, 27)

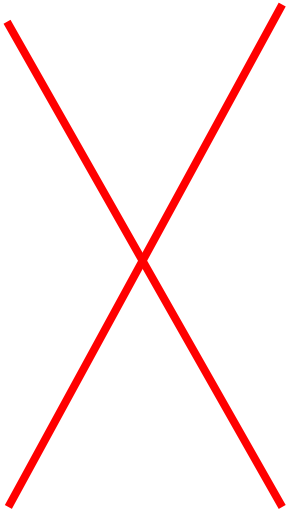

Hrát hru znamená **řídit se pravidly** dané hry**.** → *to follow a rule*
Hru nelze chápat jako uskutečnění souboru obecných pravidel.

Jazykové hry jsou srozumitelné, tj. mají význam vždy jen v rámci určité činnosti (bezprostředního kontextu) a určité **životní formy.** (*FZ* 23) → *kultura*

Díky obeznámenosti s určitou životní formou máme smysl pro pravidla.

Gramatika = pravidla správného užívání slov, srozumitelného jazyka
I gramatika, a tedy jazyk sám, jsou ukotveny v určité životní formě.

Jazykový relativismus Sapir-Whorfova hypotéza

Edward Sapir a Benjamin Lee Whorf, 20.-40. léta 20. století

Jazyk určuje/ovlivňuje myšlení, percepci, světonázor mluvčího.

Automatické, mimovolné jazykové vzorce nejsou pro všechny lidi stejné, jsou specifické pro každý jazyk a ustavují formální stránku jazyka, jeho „gramatiku“ […]. Z toho vyplývá to, co jsem nazval **„principem jazykové relativity“**, což neformálně řečeno znamená, že **gramatiky, které se od sebe výrazně liší**, vedou své uživatele k různým typům pozorování a k různým způsobům vyhodnocení podobných aktů pozorování. Tím pádem nejsou pozorovatelé navzájem porovnatelní, nýbrž nutně docházejí k **různým viděním světa**. (B. L. Whorf, přeložil Jakub Jehlička)

Jehlička, J. (2013). Benjamin L. Whorf a podoby kritiky „hypotézy jazykové relativity“. *Studie z aplikované lingvistiky-Studies in Applied Linguistics*, *4*(1), 53-73. Zde s. 61.

indoevropské jazyky: předměty x děje X indiánské jazyky: monistické pojetí přírody

univerzalisté: Aristotelés, Eric Lenneberg, Noam Chomsky, Steven Pinker

relativisté: Wilhelm von Humboldt, B. L. Whorf, George Lakoff

Je jazyk „vězení myšlení“? (F. Nietszche)

Boas-Jakobsonův princip (Guy Deutscher): „Jazyky se liší zejména tím, co musí sdělovat, nikoli tím, co sdělovat mohou.“

mluvnický rod / místní a časová určení atd.

Jazyk v totalitní společnosti

příklad oficiálního jazyka v nacistickém Německu 1933-1945

Často se opakující výrazy:

velký Groß-

lidový Volk-

lidový vůz = Volkswagen

lidový přijímač (rádio)

světový Welt-

věčný ewig

fanatický fanatisch

„druhově cizí“ artfremd

Opakující se fráze:

Síla skrze radost
Kraft durch Freude

V hrdé radosti
In stolzer Freude

V hrdém zármutku
In stolzer Trauer

Eufemismy:

krize = porážka
Krise

vyzvednout = zatknout
holen

zostřený výslech = mučení
verschärfte Vernehmung

zvláštní zacházení = vražda
Sonderbehandlung

koncentrační tábor = vyhlazovací tábor
Konzentrationslager

národní host = německý uprchlík z Východu
Volksgast

Zkratky a akronyma:

BDM, DAF, KdF, NS, NSDAP, NSDFB, KZ, NSF, NSLB, RAD, RKK, RSHA, SA, SD, SS, VE

Neologismy:

glejchšaltovat gleichschalten

arizovat arisieren

odžidovštit entjuden

poseverštit aufnorden

Klemperer, Victor. *Jazyk Třetí říše – LTI: poznámky filologovy.* Jinočany: H & H, 2003 (1947).

Performativita - jazyk jako sociální jednání

John Langshaw Austin (1911 – 1960)

teorie řečových aktů (*speech act theory*)

konstativní/deskriptivní jazyk x performativní jazyk

popisuje určitý stav věcí	*způsobuje změny ve světě:*
konstatuje skutečnosti	*žádosti, sázení se, úřední akty*

druhy řečových aktů:

lokuční řečové akty – popisují: *„Kočka je na podložce.“*

ilokuční řečové akty – něco dělají: *položit otázku, slíbit atd.*

perlokuční řečové akty – mají účinek na druhé(ho) mluvčí(ho): *přimějí jej k odpovědi, přesvědčí, rozzlobí atd.*

zdařilostní podmínky (*felicity conditions*): podmínky, které musí být splněny, aby řečové akty fungovaly performativně.

nezdary (*infelicitous failures*)

Sňatek: Ptám se Vás, X. Y., berete si ze svobodné vůle zde přítomného A. B. za svého manžela?

X.Y.: **ano** *Lze říci „jó“ ?*

Křest lodi:

John Langshaw Austin. 2000. *Jak udělat něco slovy*. Praha: Filosofia. (pův. 1962. *How to Do Things with Words*)

Strukturalismus a poststrukturalismus: vztah k sociologii

strukturalismus

lingvistika — Ferdinand de Saussure; pražský lingvistický kroužek: Nikolaj Trubeckoj, Roman Jakobson

literární věda — Roland Barthes

sociální antropologie — Claude Lévi-Strauss; Edmund Leach

poststrukturalismus

filosofie — Jacques Derrida

sociální teorie — Michel Foucault; Jean Baudrillard; Judith Butler

sociologie — Pierre Bourdieu; (Anthony Giddens) a další…

Pojetí znaku u Ferdinanda de Saussura

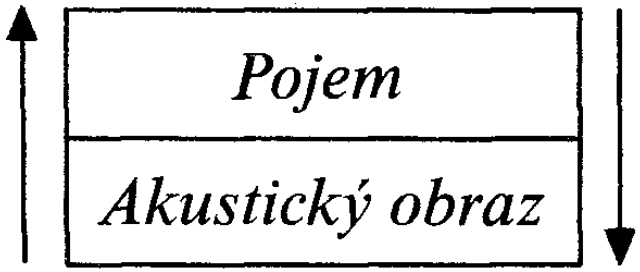

Jazykový znak je spojení **označujícího** (akustického obrazu) a **označovaného** (pojmu)
[Někdy se znakem rozumí jen označující, takové pojetí je neúplné.]

Znak je arbitrární = nemotivovaný,
vazba o-o není přirozená x symboly:

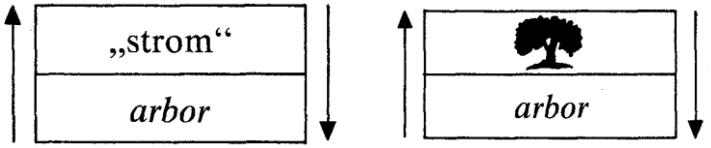

Ale: mluvčí nevytváří znaky svobodně.
Znak spočívá na **kolektivním zvyku, konvenci**.
Jazyk je **sociální instituce**, ani společenství nemůže jazyk svévolně měnit (rychle a ve velkém rozsahu).

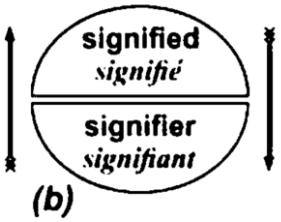

Jazyk je historické dědictví, tradice – relativně neměnný, odolný proti vnějším zásahům.
- arbitrárnost vylučuje diskusi
- znaků příliš mnoho
- jazykový systém příliš komplexní
- kolektivní setrvačnost, jazyka se neustále účastní každý.

Jazyk se neustále vyvíjí. Vztahy o-o se posouvají.

de Saussure, Ferdinand: *Kurz obecné lingvistiky*. Přeložil František Čermák. Praha: Academia, 2007 (pův. vyd. 1916), s. 97-106.

Okruh mluvy podle Saussura

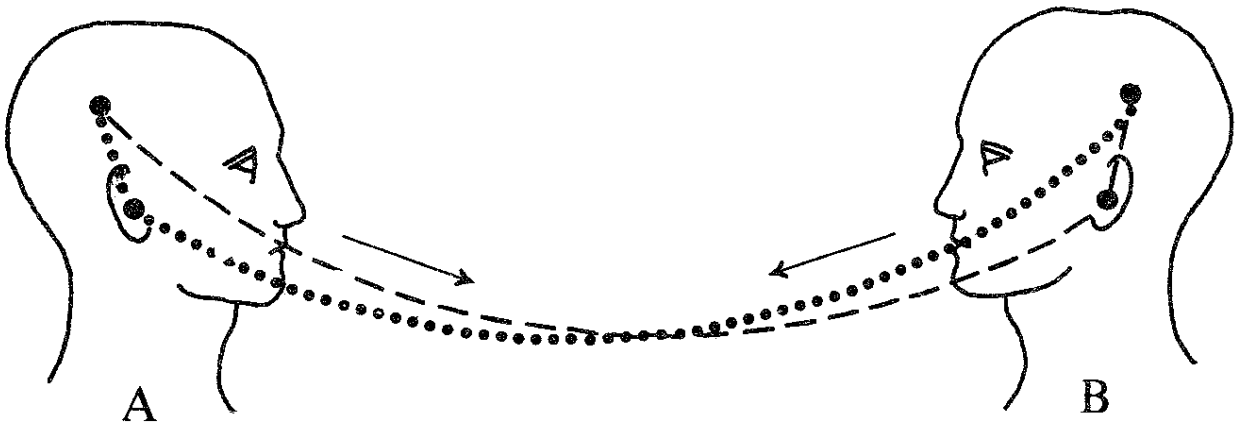

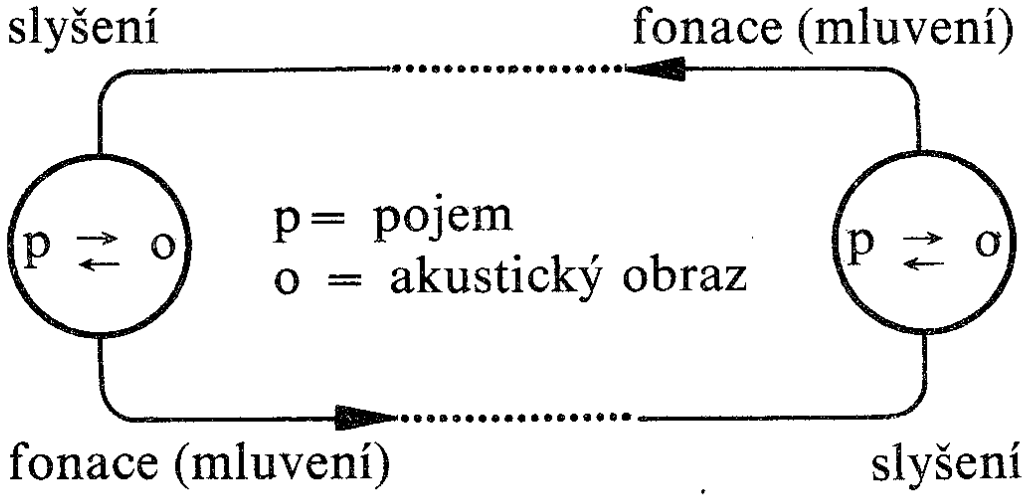

de Saussure, F.: *Kurz obecné lingvistiky*, s. 48.

Jazyk a mluva (*langue* a *parole*)

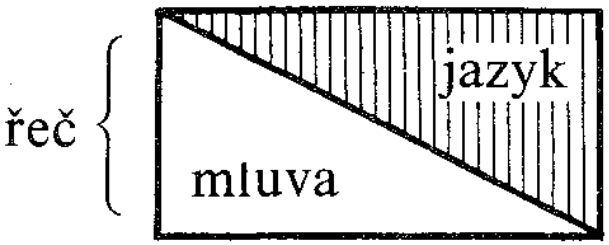

Řeč { Jazyk { Synchronie / Diachronie } / Mluva }

Analýza jazyka:

synchronní: zkoumá jazyk jako systém (mimo čas), strukturální

diachronní: zkoumá vývoj v čase, historická

Jazyk: *je společný všem jednotlivcům, existuje v každém z nich, ale je nezávislý na jejich vůli; úplný a dokonalý však je jen v mase mluvčích.*

$$1 + 1 + 1 + 1 \ldots = I \text{ (kolektivní model)}$$

Mluva: *je výkonem jednotlivce v konkrétním čase. Jednotlivé případy nejsou identické.*

$$(1 + 1' + 1'' + 1''' \ldots)$$

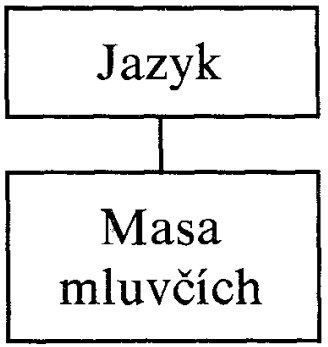

Sociální povaha jazyka:
Jazyk tvoří systém znaků, tj. psychických asociací mezi akustickými obrazy a pojmy, které udržuje a utvrzuje kolektivní konsensus.
Jazyk je zásobnice akustických obrazů uchovávaných členy společenství.

de Saussure, F.: *Kurz obecné lingvistiky*, s. 50, 51, 55, 106, 125.

Pojetí jazyka jako sociální instituce: Byl de Saussure ovlivněn Durkheimem?

Émile Durkheim (1858 – 1917)

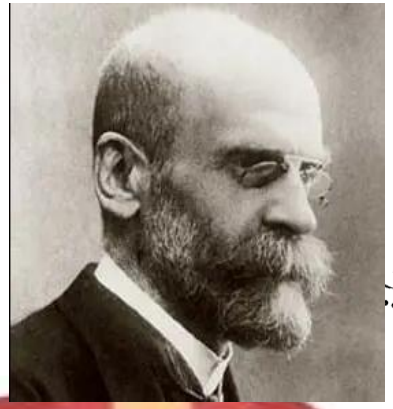

Ferdinand de Saussure (1857 – 1913)

Durkheim o jazyku:

„Jazyk je sociální v nejvyšší míře: byl vyvinut společností a společnost jej předává z generace na generaci. Navíc jazyk není pouze systém slov: každý jazyk zahrnuje určitou mentalitu, mentalitu společnosti, která jím mluví.“ *L'Éducation morale*, přednáška z let 1902-1903

Jazyk jako systém hodnot

problém delimitace jednotek:

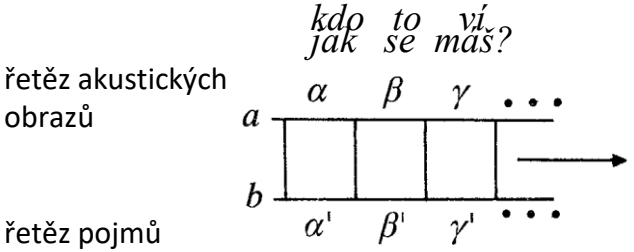

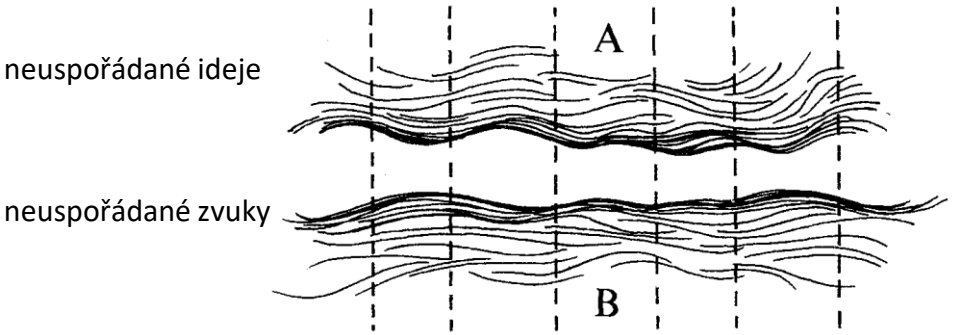

Jazyk je prostředník mezi myšlenkami a zvukem, provádí vzájemnou delimitaci jednotek, **artikulaci**. (139-140)

„Podobně jako tkví šachová hra zcela v kombinaci různých figurek, má i jazyk povahu systému založeného plně na protikladu svých konkrétních jednotek.“ (133)

Jazyk je systém čistých hodnot. (139)

hodnoty = identity a rozdíly

arbitrárnost znaku → jazykové hodnoty zcela relativní

Hodnoty může stanovit jedině **společenství**, ne jedinec, jsou dány územ a konsensem. (140-141)

Hodnota slova je dána postavením slova v celém systému jazyka. Slova / znaky nelze zkoumat izolovaně. (141-142)
Hodnota slova vyplývá ze současné přítomnosti druhých slov:

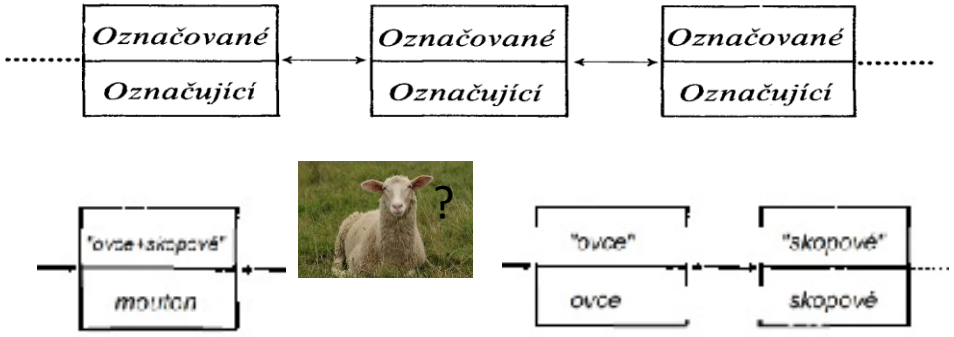

Pojmy, „označovaná“, jsou pouhé hodnoty, určené svými vztahy k jiným podobným hodnotám.
Pojmy nejsou dány předem, jsou čistě diferenční, jsou tím, čím ostatní nejsou. (144-45)

de Saussure, F.: *Kurz obecné lingvistiky*, s. 130-133, 139-147.

Hodnota jako výsledek souhry identit a diferencí v systému

?

Každá hodnota je utvářena:

1) z **nepodobné věci**, kterou lze zaměnit za tu, jejíž hodnotu určujeme;
- *jazyk: pojem, označované*
- *peníze: co lze koupit*

2) z **podobných věcí**, které lze srovnat s tou, o jejíž hodnotu jde.
- *jiná slova*
- *jiné mince / bankovky (stejné nebo jiné měny)* (143)

Identická hodnota je nezávislá na materiálním substrátu:
- *rychlík Franz Kafka Praha-Vídeň*
- *stržená a znovu postavená ulice*

X *ukradený oblek* (135)

Nositelem významu není matérie, ale rozdíly mezi materiálními objekty, zvuky atd. **Arbitrární a diferenční** patří k sobě.

Označující není hmotné, tvoří je rozdíly, kterými se odděluje od všech ostatních akustických obrazů. (145-46)

de Saussure, F.: *Kurz obecné lingvistiky*, s. 135, 143-146.

Diference v jazyce: Syntagmatické a paradigmatické vztahy

Čím je určena hodnota znaku (slova)?

syntagmatické vztahy: vztahy části k celku (slova k větě, slova ke svému okolí), umístění, vztah prezenční

paradigmatické (asociativní) vztahy: slova, která mají něco společného, která se v paměti spolu asociují, záměna, vztah absenční

(de Saussure, F.: *Kurz obecné lingvistiky*, s. 150 – 157.)

syntagmatická osa

paradigmatická osa

Pes	leží	u	dveří.
Kočka	sedí	pod	židlí.
Netopýr	visí	na	větvi.
Žába	skáče	přes	kameny.

Cats	eat	mice.
Mice	eat	cats.

Hodnotu jazykového znaku určuje: na jakém místě může ve větě stát (umístění, syntagmatická o.) a jakými jinými znaky se dá nahradit (zaměnitelnost, paradigmatická o.).